

УДК 378:373-051]: 159.955]] – 047.22

Валентина Бойченко,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту УДПУ імені Павла Тичини

ПЕДАГОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

У статті здійснено теоретичний аналіз означеної проблеми, розкрито загальні питання формування професійної компетентності майбутніх учителів. Доведено що у визначенні професійної компетентності вчителя науковці звертають увагу на різні її аспекти, що вказує на складність, багатогранність і розмаїтість структури цього феномену. Формування педагогічного мислення майбутніх учителів має бути спрямоване на розвиток у них емоційного інтелекту як умови формування міжособистісної компетентності. Визначено, що процес формування емоційного інтелекту має здійснюватися при забезпеченні постійної інтелектуальної активності майбутніх учителів.

Ключові слова: компетентність, компетенція, компетентнісний підхід, міжособистісна компетентність, педагогічне мислення, емоційний інтелект, підготовка майбутніх учителів.

В статье осуществлен теоретический анализ указанной проблемы, раскрыты общие вопросы формирования профессиональной компетентности будущих учителей. Доказано, что в определении профессиональной компетентности учителя ученые обращают внимание на различные ее аспекты, указывает на сложность, многогранность и разнообразие структуры этого феномена. Формирование педагогического мышления будущих учителей должно быть направлено на развитие у них эмоционального интеллекта как условия формирования межличностной компетентности. Определено, что процесс формирования эмоционального интеллекта должен осуществляться при обеспечении постоянной интеллектуальной активности будущих учителей.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, компетентностный подход, межличностная компетентность, педагогическое мышление, эмоциональный интеллект, подготовка будущих учителей.

The article deals with the theoretical analysis of the problem, the general questions of forming the professional competence of future teachers presented in the scientific literature, the need for systematic study of the problem of formation of pedagogical thinking as a component of the professional competence of the future teacher is determined. It is proved that in determining the professional competence of the teacher, the scientists pay attention to its various aspects and

characteristics, indicating the complexity, diversity and diversity of the structure of this phenomenon. Formation of the pedagogical thinking of future teachers should be aimed at the development of their emotional intelligence as a condition for the formation of interpersonal competence. It is determined that the process of formation of emotional intelligence should be carried out while ensuring the permanent intellectual activity of future teachers, in particular, in solving pedagogical problems.

Key words: *competency, competence, competency approach, interpersonal competence, pedagogical thinking, emotional intelligence, preparation of future teachers.*

Сучасні дослідження доводять, що для реалізації себе в суспільстві, в професії, в творчості мало мати лише знання, уміння і навички, ще потрібні компетентності. Сучасна педагогічна освіта в Україні перебуває у стані реформування. У центрі освітньої діяльності опиняється процес формування компетентної особистості учня, у результаті професійної діяльності вчителя, який повинен демонструвати готовність та здатність реалізовувати свої знання і досвід у проблемних педагогічних ситуаціях.

Пріоритетними в сучасній освіті є вміння оперувати технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства, формують у молоді здатність до освоєння нових видів діяльності. Показовими є результати моніторингових досліджень, які доводять, що найуспішнішими виявилися країни, де статус учителя є високим, а освітня культура – розвиненою. Освітня культура забезпечується компетентними педагогами з добре розвиненим професійним педагогічним мисленням, що є складовою професійної компетентності вчителя.

Питання компетентнісного підходу розглядалися у роботах Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Мітіної, Л. Петровської, Л. Олексєєвої та ін. Проблеми формування компетентності були виділені такими науковцями, як: В. Байденко, І. Зимня, У. Каннінг, Б. Креме, В. Куніцина, Г. Рот, Б. Рунде та ін. Характеристики сутності, змісту та структури компетентності стали предметом вивчення учених: С. Гончарова, В. Куніцина, О. Локшиної В. Первутинського, О. Пометун, В. Свистун, В. Ягупова; сучасні тенденції розвитку змісту освіти у зарубіжних країнах аналізувалися О. Овчарук, Я. Кодлюк, К. Корсаком.

Аналіз проблеми засвідчує, що загальні питання професійної компетентності досить широко представлені у науковій літературі, разом з тим, відсутнє комплексне дослідження поняття розвитку педагогічного мислення та аспектів його формування як складової професійної компетентності майбутнього вчителя.

На основі аналізу досліджень провідних науковців обґрунтувати сутність поняття «педагогічна компетентність», виокремити складові педагогічного мислення, визначити основні аспекти його формування у

контексті компетентнісного підходу.

У процесі дослідження студентам – майбутнім учителям разом з іншими питаннями анкети було запропоновано відповісти на таке запитання – «Чого б ви хотіли навчити своїх учнів?» Більшість сформулювали власні відповіді згідно обраної спеціальності, зокрема: «знання історії», «володінню іноземними мовами», «знанню математики», «заняттям спортом» тощо. Далі давалися відповіді з перерахуванням якостей, які майбутні педагоги хотіли б сформувати у своїх вихованців, зокрема: «почуття патріотизму», «бути чесними, вихованими», «дисциплінованості», «екологічної культури», «навичкам здорового способу життя», «почуттю обов'язку». Серед відповідей зустрічалися поодинокі, такі як: «підприємливості», «умінню критично мислити», «почуттю власної гідності» і навіть «естетичного смаку».

Пригадується відповідь учителя молодших класів зі Швеції, у якої під час інтерв'ю запитали: «Чого вони навчають своїх учнів?». На що вона відповіла (враховуючи переклад): «Ми вчимо учнів «оспорювати» слова вчителя». Іншими словами – вони таким чином формують уміння піддавати сумніву почуте, вести дискусію, дебатовати. Саме під час дискусії формуються уміння і навички формулювати свою думку, уміти її зрозуміло, коректно аргументувати, відстоювати, почути і зрозуміти протилежну позицію, добирати контраргументи тощо. Під час добре організованої дискусії розвиваються вольові якості, формується характер. За такого підходу до навчання у дітей розвивається критичне, логічне, творче та інші види мислення. А отже, створюються умови для формування власної світоглядної позиції, розвитку суспільної та громадянської свідомості, засвоєння демократичних цінностей, виховуються особистісні якості, індивідуальність, що є беззаперечними цінностями цивілізованого світу.

Порівнюючи ці відповіді, можемо зробити відповідні висновки. Більшість наших студентів у своїх відповідях опираються очевидно на власний досвід навчання у школі і це досвід «минулого».

Підготовка майбутнього вчителя має бути спрямована на візію «майбутнього». Насамперед потрібно дати відповіді на запитання: Яке суспільство ми будемо? Яка особистість буде ефективною в ньому? Які завдання вона має бути готовою вирішувати? Від відповідей на ці та інші запитання залежить формування змісту освіти, розробка стратегії та технологій навчання і, взагалі, нашого майбутнього.

З урахуванням змін, що охоплюють усі сфери життя, зумовлені стрімким розвитком постіндустріального інформаційного суспільства виникає потреба модернізації освітнього простору. Суспільству сьогодні потрібен фахівець не такий, що має енциклопедичні знання (їх швидко можна отримати за допомогою інтернету), а випускник, готовий долучитися до подальшої діяльності, здатний на практиці розв'язувати життєві та професійні проблеми.

Основними проблемами, які має вирішувати сучасний учитель сьогодні, є:

- постійне ускладнення змісту освіти;
- ускладнення проблем виховання у полікультурному світі;
- безперервне оновлення та поява нових технологій;
- вирішення складних професійно-педагогічних проблем, які вимагають інтеграції знань та практичних умінь у різних галузях. Усі ці проблеми під силу вирішувати вчителю з високим рівнем розвитку загальної та професійної компетентності.

Шляхом вирішення професійно-педагогічних проблем сьогодні є оновлення змісту освіти та технологій навчання з орієнтацією програм на компетентнісний підхід, впровадження сучасних новітніх методик, оновлення навчально-методичної бази тощо.

У концепції Нової української школи проголошується зміна освітньої парадигми на основі компетентнісного підходу [6].

Компетентнісний підхід розглядається як концептуальний орієнтир для освіти, що базується на усвідомленні поняття компетентності та розуміння, які саме компетентності необхідно формувати у процесі навчання.

Саме поняття компетентність (за визначенням поданим в Енциклопедії освіти) – це сукупність знань і вмінь, необхідних фахівцю для здійснення ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати і прогнозувати результати праці, використовувати сучасну інформацію щодо певної галузі виробництва [4].

Що стосується професійної компетентності вчителя, І. Зимня, у її характеристиці акцентує увагу на ефективності результату у професійній діяльності і визначає педагогічну компетентність як інтегральну (системну) властивість особистості педагога, що характеризує його глибоку обізнаність у психолого-педагогічній та предметних галузях знань, професійні уміння й навички, особистий досвід та ставлення фахівця до освітньої діяльності і проявляється у цілеспрямованості, перспективності (прогностичності), відкритості, впевненості в собі й здатності досягати значних результатів у власній професійно-педагогічній діяльності [5, с. 34–42].

На відміну від І. Зимньої, В. Сластьонін у своєму визначенні педагогічної компетентності учителя підкреслює такий аспект як готовність і визначає її як єдність теоретичної і практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності [9].

Розглядаючи підготовку сучасного вчителя у контексті компетентнісного підходу в країнах Європи виділяють такі ключові педагогічні компетентності:

- 1) предметні компетентності;
- 2) педагогічні компетентності;
- 3) компетентність щодо інтеграції теорії і практики;

- 4) компетентність щодо взаємодії та співробітництва;
- 5) компетентність щодо оцінювання якості;
- 6) компетентність у сфері мобільності;
- 7) лідерська компетентність;
- 8) компетентність щодо неперервного навчання і навчання упродовж життя.

(Педагогічні компетентності, що є спільними для країн ЄС згідно проекту «Курікулум педагогічної освіти в країнах ЄС») [11].

Ягупов В., Свистун В. у характеристиці професійної компетентності роблять акцент на професійно важливих якостях фахівця. За їх визначенням – це підготовленість до здійснення певної професійної діяльності та наявність професійно важливих якостей фахівця, які сприяють цій діяльності [9, с. 7].

Отже можемо зробити висновок, що у визначенні професійної компетентності вчителя науковці звертають увагу на різні її аспекти і характеристики, що може вказувати на складність, багатогранність і розмаїтість структури цього феномену.

Ягуповим В. обґрунтовано провідний методологічний підхід до визначення компетентності будь-якого випускника який враховує різні аспекти його діяльності: – це інтелектуальний (когнітивний), діяльнісний, професійний, фаховий та суб'єктний. У межах нашого дослідження розглянемо детальніше інтелектуальний (когнітивний) підхід, за яким передбачається набуття певної сукупності теоретичних і практичних знань, необхідних, з одного боку, для формування діяльнісної основи професійної діяльності, а з іншого – для формування практичного мислення як фахівця [10, с. 28–34].

У контексті компетентнісного підходу, також, виділяють поняття «компетенція». Його визначають як коло питань, явищ, у яких людина компетентна та має відповідний рівень пізнання й досвіду (наприклад: педагогічна компетенція вчителя), визначаємо педагогічне мислення важливою її складовою, що в свою чергу формує професійну компетентність учителя. Існує думка, що компетенції – це завдання (поставлені перед людиною), а компетентності – результати.

Отже, ці явища не можуть існувати окремо, оскільки одне поняття є смисловим продовженням іншого: компетенція як наукове явище → компетентність як інтегральна якість, яка характеризує підготовленість конкретного фахівця до розв'язання певних компетенцій → компетентний як реалізація цієї інтегральної професійно важливої якості у практичній діяльності конкретного фахівця [10, с. 28–34].

Успішність педагогічної діяльності великою мірою залежить від сформованості професійної компетентності майбутнього вчителя, важливою складовою якої є педагогічне мислення як один із аспектів педагогічної компетенції вчителя. Педагогічне професійне мислення розглядаємо як інтегративну характеристику, що базується на ґрунтовних

знаннях щодо особливостей педагогічної діяльності, забезпечує узагальнене й опосередковане відображення професійної реальності, адекватне висунення і вирішення професійних задач.

Разом з тим педагогічне мислення віддзеркалює специфіку особливостей майбутнього вчителя, зокрема, його емоційно-вольову сферу, завдяки якій розвивається дуже важливий для професійної діяльності вчителя, його емоційний інтелект. Саме наявність у вчителя емоційного інтелекту (EQ) разом із пізнавальним інтелектом (IQ) допомагає формувати у вихованців соціальні і громадянські компетентності, визначені як ключові для Нової української школи. Вони передбачають формування такого досвіду суспільної поведінки, який потрібен для ефективної, конструктивної участі у громадському житті та майбутній роботі; наявність уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів [6].

Серед компетентностей, визначених важливими для педагогічної діяльності вчителя є міжособистісні компетенції. Їх визначають як такі індивідуальні здібності, що пов'язані з умінням виражати почуття і формувати стосунки, з критичним осмисленням і здатністю до самокритики, а також соціальні навички, пов'язані з процесами взаємодії і співпраці, уміння працювати в групах, брати соціальні та етичні зобов'язання. Комплекс міжособистісних навичок серед інших включає:

- здатність до критики та самокритики;
- здатність працювати в команді;
- здатність сприймати різноманітність та міжкультурні відмінності тощо [2, с. 156].

Для вирішення цих та інших завдань майбутньому вчителю допомагає емоційний інтелект (EQ), який є показником нашої здатності до спілкування, вміння усвідомлювати свої емоції та розуміти почуття інших людей. Емоційний інтелект (EQ) вважається емоційним еквівалентом пізнавального інтелекту (IQ). Якщо IQ відбиває здатності лівої півкулі нашого мозку, що відповідає за логіку і раціональне мислення, то EQ вимірює інтуїтивне мислення, емоційність – ті процеси, за які відповідає права півкуля головного мозку. Уміння спілкуватися з людьми і приймати правильні рішення залежить від нашого EQ, або, іншими словами, здорового глузду.

Отже, людину з високим EQ можемо схарактеризувати як таку, що уміло знаходить «вихід» зі складних ситуацій, легко і конструктивно вирішує проблеми, доброзичливий і приємний у спілкуванні, намагається уникати конфліктних ситуацій, самодостатній і незалежний, реалістично оцінює свої здібності, ініціативний [1].

Ґрунтовне дослідження феномену емоційного інтелекту було здійснено психологом та журналістом Деніелом Гоулменом, результати якого викладені у його роботі «Емоційний інтелект» (1995 рік). Гоулмен

визначає EQ як здатність усвідомлювати свої емоції та емоції інших людей, щоб мотивувати себе та інших і добре керувати емоціями наодинці з собою і при взаємодії з іншими. Автор доводить, що успішніше й ефективніше всього працюють ті, хто вміє поєднувати емоції і розум. Він виділяє чотири складових емоційного інтелекту, такі як: самоконтроль, самосвідомість, емпатія та навички відносин. Найхарактернішою ознакою людини з високим EQ Д. Гоулмен називає доброзичливість, завдяки цій якості ми можемо контролювати негативні емоції, що дозволяє уникати конфліктів, справляти приємне враження на оточуючих тощо [3].

Необхідність емоційного інтелекту для професійної діяльності майбутнього вчителя є очевидною. Завдяки емоційному інтелекту ми знаємо й усвідомлюємо чому поводимося саме так чи інакше в різних ситуаціях; розуміємо мотиви інших людей, що практично унеможлиблює вплив маніпуляторів. Люди з високим EQ у взаємодії з іншими налаштовані оптимістично та здатні погасити конфлікт. А отже, формування педагогічного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх учителів має бути спрямоване, насамперед, на розвиток у них емоційного інтелекту як умови формування міжособистісної компетентності учителя.

З огляду на це розвиток емоційного інтелекту постає одним із завдань формування професійного педагогічного мислення майбутніх учителів і здійснюється за такими напрямками:

- формування умінь та навичок самоконтролю особистості;
- підвищення рівня самосвідомості та особистої відповідальності майбутніх учителів;
- розвиток почуття емпатії (співчуття, співпереживання);
- формування навичок відносин, ефективного спілкування.

Процес формування емоційного інтелекту має здійснюватися при забезпеченні постійної інтелектуальної активності майбутніх вчителів, зокрема при вирішенні педагогічних завдань. Це можуть бути завдання на вирішення проблемних ситуацій; на виявлення нових проблем у знайомих ситуаціях; на вирішення дискусійних питань; на розв'язування конфліктних ситуацій, також інтерактивні вправи, вправи кооперативного навчання тощо. Важливою є особиста оцінка фактів, педагогічних явищ, що впливає на вміння майбутнього вчителя мислити критично, творчо, формує професійне педагогічне мислення.

Сучасна освіта України трансформується, стає частиною європейського освітнього простору, цілеспрямовано здійснюється процес впровадження компетентнісного підходу для закладів усіх освітніх рівнів. У центрі освітньої діяльності опиняється процес формування компетентної особистості учня, у результаті професійної діяльності вчителя, який повинен демонструвати готовність та здатність реалізовувати свої знання та досвід. Результати теоретичного аналізу проблеми засвідчують, що загальні питання професійної компетентності досить широко представлені у

науковій літературі, разом з тим, є потреба системного дослідження поняття формування педагогічного мислення та аспектів його формування як складової професійної компетентності майбутнього вчителя.

При розгляді сутність поняття «педагогічна компетентність», можна констатувати, що у визначенні професійної компетентності вчителя науковці звертають увагу на різні її аспекти і характеристики, що вказує на складність, багатогранність і розмаїтість структури цього феномену.

Отже, формування педагогічного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх учителів має бути спрямоване, насамперед, на розвиток у них емоційного інтелекту як умови формування міжособистісної компетентності учителя. Розвиток емоційного інтелекту постає одним із завдань формування професійного педагогічного мислення майбутніх учителів і здійснюється за такими напрямками: формування умінь та навичок самоконтролю особистості; підвищення рівня самосвідомості та особистої відповідальності майбутніх учителів; розвиток почуття емпатії (співчуття, співпереживання); формування навичок відносин, ефективного спілкування.

Процес формування емоційного інтелекту має здійснюватися при забезпеченні постійної інтелектуальної активності майбутніх вчителів, зокрема у процесі вирішенні педагогічних завдань.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці технології формування педагогічного мислення майбутніх учителів в умовах середовища закладу вищої педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белкіна В. Що таке емоційний інтелект і як дізнатися свій рівень EQ? / Вікторі Белкіна [електронний ресурс] – Режим доступу <http://itstechnology.ru/page/shho-take-emocijnij-intelekt-i-jak-diznatisja-svij-riven-eq>
2. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / М. Ф. Степко, Я. Я. Балюбаш, В. Д. Шинкарук [та ін.]; за ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
3. Гоулман Д. Емоціональний інтелект. Почему он может значить больше, чем IQ / Дэниел Гоулман; пер. с англ. А. П. Исаевой. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 560 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України [головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
6. Нова українська школа // Освіта України. – 23 серпня 2016 р.
7. Слостенин В. А. и др. Педагогика Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В. А. Слостенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 576 с.

8. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
9. Ягупов В. В., Свистун В. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В. В. Ягупов, В. І. Свистун // Наукові записки НаУКМА. Серія «Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота». – Т. 71. – 2007. – С. 3–8.
10. Ягупов В. В. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців у системі професійно-технічної освіти / В. В. Ягупов // Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2011. – Вип. 4. – 124 с. С. 28–34.
11. «The Teacher Education Curricula in the EU», [Електронний ресурс]. – Brussels, 2010. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/education/school-education/doc/teacherreport.pdf>.